

УДК 945

О. І. Босак**ВІДОБРАЖЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА ВИБОРЧІ РЕФОРМИ
ГАЛИЦЬКОЮ ПРЕСОЮ НАПЕРЕДОДНІ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Розглядається боротьба за виборчу реформу, яка стала для українців всенародною справою, бо куріальна виборча система практично позбавляла трудящих права брати участь у виборах. 26 січня 1907 р. уряд змушений був прийняти закон про запровадження загального виборчого права по виборах до парламенту й скасування куріальної виборчої системи. Українці від цього виграли, бо втричі збільшили своє парламентське представництво. Для них тепер ще гострішим стало питання виборчої реформи до Галицького сейму.

In our work we have considered the struggle for the electoral system which was of nation-wide importance for the Ukrainian people because the existing curial electoral system actually limited the right of the working people to take part in elections. On the 26 th of January 1907 the government had to accept the law about the general elections to the Parliament and law about canceling the curial electoral system. The Ukrainians won for their membership in Parliament increased three times. So, the question of the electirial reform to the Galitian Seym became still more acute.

Галицька періодика початку ХХ ст. містить багато матеріалів про становище в краю, зокрема, про широкомасштабний рух за введення загального виборчого права, який завершився реформою, хоча й непослідовною, про участь українського населення у виборах до Віденського парламенту при значних зловживаннях властей і рух за виборчу реформу до Галицького крайового сейму.

Ряд громадських і політичних діячів Галичини початку ХХ ст., а також українські і польські дослідники кінця ХХ – початку ХХІ ст. приділяли значну увагу даній проблемі [1 – 14].

Характерною особливістю суспільного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині, як і в інших краях Австро-Угорщини, була боротьба за виборчу реформу. На багатьох селянських вічах, практично на всіх першотравневих мітингах і зібраннях питання про запровадження загального виборчого права завжди займало важливе місце. Ліквідація старої куріальної системи, на думку провідних суспільно-політичних діячів, мала забезпечити перевагу українського представництва в австрійському парламенті й Галицькому сеймі над польським і досягнення політичної мети легітимним конституційним шляхом. Боротьба за виборчу реформу стала для українців всенародною справою, адже існуюча куріальна виборча система практично позбавляла більшість робітників і селян права брати участь у виборах.

Вимоги до запровадження загального виборчого права сягають свого апогею на початку ХХ ст., що свідчило про кризу австрійської політичної системи. «Був кінь, та об'їздився», – влучно висловився про неї суспільний діяч

Р. Яросевич [5]. Слід, однак, відзначити, що ряд суспільно-політичних діячів дещо переоцінювали значення реформи виборчого права. Вони наївно вважали, що за допомогою загального виборчого права можна буде успішно розв'язувати питання розвитку промисловості, забезпечити робітників державною пенсією, що таке право стане запорукою свободи страйків, налагодження міжнаціональних відносин тощо.

У 1905 – 1906 рр. боротьба за загальне виборче право стала масовою. Вже в січні 1905 р. у Станіславі, Перемишлі, Бродах та інших містах Галичини проходили велелюдні народні збори з цього приводу. З вимогами запровадження загального виборчого права у жовтні 1905 р. відбулися багатолюдні демонстрації у Львові. Демонстрація, що нараховувала кілька десятків тисяч, направила своїх делегатів до маршала сейму з петицією про реформу виборчого права й права українців. Маршал сейму граф С. Бадені заявив делегатам, що він є прихильником значного розширення виборчого права в сеймі. Потім ця демонстрація направилася до намісництва, де вручили наміснику петицію за реформу виборчого права [16].

Запровадження загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні у всі державні, крайові й повітові органи вимагало від уряду всенародне віче українців, що відбулося у Львові 2 лютого 1906 року. Це був один з найбільших політичних заходів, організований спільно трьома українськими партіями: національно-демократичною, радикальною і соціал-демократичною. На віче прибули масові делегації українців з усіх повітів Галичини, у тому числі з таких міст, як Дрогобич, Галич, Коломия, Перемишль, Ярослав, Жовква, Тернопіль, Турка і т. д. Серед промовців були визначні діячі суспільно-політичного руху Галичини Є. Олесницький, С. Вітик, П. Лаврук, К. Трильовський. Часопис «Воля» відзначав, що у вічі, де зібралося до 40 – 50 тисяч людей, основними лозунгами стали «Проч з куріями», «Проч з привілеями», «Хай живе загальне, рівне, безпосереднє і таємне право голосування» [15].

Масові акції за реформу виборчого права відбувалися протягом квітня – грудня 1906 року [4]. Уряд змушений був оголосити про намір запровадити загальне виборче право. І 26 січня 1907 р. прийняв закон про запровадження загального виборчого права по виборах до парламенту й скасування куріальної виборчої системи. Проте реформа не була послідовною: виборчі права не поширювалися на жінок і військовослужбовців, вік для виборів встановлювався від 24 років, для депутатів – 30 років, ценз осілості – один рік. Депутатські місця розподілялися за національностями нерівномірно. Так, наприклад, один депутат від австрійців та італійців вибирався на 28 тис. населення, від словаків – на 50 тис., від поляків – на 52 тис., від хорватів – на 54,7 тис., від чехів – на 55 тис., а від українців – на 102 тис. чоловік.

Радянські історики визначили новий виборчий закон як перемогу реакції, але це не так. Усе ж таки, у результаті реформи розширювалося коло виборців, число місць у рейхсраті, наданих Галичині, збільшувалося з 78 до 105.

Внаслідок запровадження нового виборчого закону значно поживавилось політичне життя українців. «Це право, – відзначає дослідник І. Карпинець, – скріпило політичну позицію українства не тільки в державі, але й в краю, дало йому певну політичну силу» [16]. А польський історик Ю. Бушко наголосив, що реформа «змінила обличчя Галичини» [19].

Закон від 26 січня 1907 р. сильно активізував політичну боротьбу під час парламентських виборів 1907 року. Голосування проходило 14, 17 і 27 травня 1907 р., по суті з традиційними порушеннями прав виборця. Місцеві адміністративні органи не тільки вдавалися до послуг жандармерії, але в окремих місцевостях спиралися на військові частини. Дехто порівнював вибори в Галичині з іспанською коридою. Деяких виборців не допускали до голосування, іншим не видавали виборчих бюлетенів, ще одних змушували відмовлятися від них, багатьох купували. Було багато випадків, коли прізвища кандидатів вписували у незаповнені бланки. Так, у Бродах жандарми ходили по хатах і збирали тих, які мали б голосувати за радника казначейства Волькера. Перед ратушею, де проходили вибори, стояли військові і впускали лише тих виборців, що мали голосувати за цього кандидата, а інших заставляли стояти протягом семи годин перед виборчими дільницями. У Коломиї своєчасно не роздали три тисячі виборчих бюлетенів, а в Самборі, де був обраний міністр Дзедушицький, жандарми ходили від дому до дому й видавали виборцям бланки, на яких було вписано прізвище міністра [16].

У всьому краю займалися купівлею голосів. Жандарми і старости штовхали людей у помешкання, в яких здійснювались відповідні гешефти. Голоси коштували від 6 до 20 корон. Курс підвищувався в міру наближення виборів [16]. І все ж українці від реформи виборчого права виграли хоча би вже те, що втричі збільшили своє попереднє парламентське представництво. У Галичині до урн для голосування прийшло 85% виборців, що свідчило про високий рівень громадської активності населення краю. По округах Східної Галичини від українських партій було вибрано 27 депутатів (17 від національно-демократичної партії, 3 від радикалів, 2 від соціал-демократів і 5 від москвофілів).

У парламенті всі українські депутати з Галичини і Буковини, за винятком двох соціал-демократів, утворили спільний «русько-український парламентський» клуб, з якого невдовзі москвофіли вийшли, а соціал-демократи від самого початку входили до загальноавстрійського соціалістичного клубу.

В одному з перших виступів С. Вітик засудив зловживання, які допускала галицька адміністрація під час виборів. «Коли парламент не осудить тих галицьких розбоїв, – проголосив він, – тоді народ буде сам собі суддею над панамі з Кола польського» [20]. Під тиском українських послів віденський уряд змушений був предметніше займатися українськими справами: галицькій адміністрації видавалися розпорядження про однакове трактування двох націй, про потребу вирішення мовного питання у Львівському університеті, усунення перепон при закладанні українських середніх шкіл і призначенні українських урядовців до центральних установ.

Отже, 1907 р. став певною мірою переломним у громадському житті українського суспільства. Тому з активізацією суспільного життя в Галичині поляки намагалися використати конституційні свободи, щоб вибороти Галичині якнайбільшу незалежність від Відня й утворити автономний централізований державний організм, саме під польським пануванням. Українці ж прагнули створити серед автономних країв австрійської держави окрему українську провінцію. Державна адміністрація краю знаходилась у руках поляків. У крайовому сеймі і місцевих органах самоуправління повністю домінувала польська шляхта. Недаремно український суспільний діяч В. Левинський назвав Галицький сейм фортецею «політико-національного, а вкупі з тим економічного і культурного поневолення українського народу» [20].

Шляхта носилася з ідеєю відокремлення всієї Галичини від Австрійської держави, а це означало б, що для Галичини всі найважливіші справи перейшли б у руки сейму з його явно польською перевагою. Тому українські політики виступали за поділ Галичини на два коронних краї: польський і український. «Ми бажаємо з нашого боку автономії Галичини, – відзначає часопис «Воля», – але цілком інакшої, ніж хоче шляхта» [15]. Український народ, на думку В. Левинського, зможе задовольнити свої національні і культурні потреби, коли в Австрії будуть знищені нинішні коронні краї, коли Австрія буде перебудована на засаді національної автономії. Щоб український народ мав свій український сейм, а польський – свій сейм польський, – повторював ту ж думку В. Темницький [20].

З 1907 р. після виборів до австрійського парламенту ще гострішим стало питання виборчої реформи до Галицького сейму. Адже виборча реформа 1907 р. стосувалася лише виборів до загальноавстрійської Ради держави. А Галицький сейм аж до I світової війни формувався за старою куріальною системою. Доходило до прикροї і парадоксальної ситуації: народні обранці могли легше добитися розгляду тих чи інших питань соціального і національного життя у Відні, ніж у Львові. Польські суспільні діячі набували досвіду парламентаризму в Австрійській державній раді і в той же час не могли подолати крайового бар'єру галицьких консерваторів. А українським суспільним діячам було ще складніше. У сеймовій реформі були зацікавлені всі соціальні верстви українського населення. Ця обставина надавала боротьбі за реформу сейму загальноукраїнського характеру.

Суттєве підвищення активності виборців відбувалося під час виборів до Галицького сейму (1908, 1911, 1913 рр.), стимулювало їх боротьбу за дальшу демократизацію виборчої системи. Австрійські закони, що регламентували вибори до Галицького крайового сейму, оберігали принципи куріальної системи. З усіх 637000 виборців до сейму поміщицьку курію представляли 2380, селянську – 585522, міську – 49098 виборців. Крайовий сейм складався з 161 особи, у ньому засідало 13 українських депутатів, і то 6 з них були москвофілами. Отже, одного депутата вибирало в поміщицькій курії 54 виборці, у міській – 1753, а в сільській – 7912. Таким чином, виходило, що шляхтичі мали в Галичині такий же вплив на політику, як і 1753 міщани чи 7912 селян [20].

Завжди в ході виборів до сейму допускалися різочі зловживання, через що поміщики, крім своїх 44 мандатів з поміщицької курії, здобували багато мандатів із сільської, а також через свої будинки в містах – значну кількість депутатських місць від міської курії. Під час виборів до сейму у 1908 р. активність виборців порівняно з попередніми сеймовими виборами дещо зросла. Проте вибори до сейму із сільських громад Східної Галичини виявилися, як відзначає часопис, «програмими для українського народу, а побідою для «історико-шляхотської Польщі» і «історичної Русі» [20]. До сейму було обрано лише 3 радикалів, 8 українських національних демократів і 10 москвофілів, тобто 21 депутата, або ж приблизно 12,7 мандата, хоча частка українців у всій Галичині становила понад 42%.

Вибори до сейму 1908 р. супроводжувались як завжди шахрайствами і побоями, що їх допускали адміністративні органи. За свідченням часопису «Земля і воля», понад 2 тис. громадян у Богородчанах позбавили прав голосування, бо їх не внесли у виборчі списки. «Не побили нас, – говорив один з виборців, бо побити нас ніхто не в силі! Нас обікрали, обграбували!» [20]. Факти зловживань під час виборів були настільки кричущими, що в окремих випадках навіть австрійські власті змушені були притягати до відповідальності за здійснення махінацій деяких функціонерів. З трибуни австрійського парламенту посол С. Вітик звертав увагу на союз польської шляхти з москвофілами. Зауваживши, що соціал-демократи шанують російську націю, він підкреслив, що, однак, не можуть дозволити русифікацію і висловив сподівання, що соціальна демократія виборе для обох народів краще майбутнє. 27 вересня 1908 р. перед численним народним вічем у Львові С. Вітик зазначив: «Загальне, рівне, безпосереднє і таємне виборче право – це скріплення поваги сейму, це лік на рани нашого краю. Лише це право може зблизити два народи і обом запевнити спокійний і мирний розвиток» [21]. У своїй відповіді маршал сейму граф С. Бадені лавірував: «Виборча реформа мусить відкрити ворота сейму для тих, хто виборчого права не має, але не можна усунути з того сейму тих, що в нім ще тепер засідають» [16].

Виступаючи на великому демонстраційному вічі робітників у Львові 8 жовтня 1909 р., С. Вітик патетично заявляв, що пролетаріат цілими роками чекав на полагодження справи виборчої реформи, проливав за це свою кров, але нехай вороги знають, що пролетаріат не думає уступати. На адресу поліції, виставленої навколо мітингу, С. Вітик кинув: «Ті численно зібрані відділи поліції вказують на те, що вороги бояться нас, нашої сили, бояться, що здобудемо реформи» [20].

Боротьба за виборчу реформу до крайових сеймів відбувалась по всій Австро-Угорській імперії й успішно реалізовувалась (на 1908 р. була вже здійснена в десяти краях). «До виборчої реформи, – зазначав часопис «Земля і воля», – приступили вже такі відсталі краї, як Далмація і Буковина, лише Галичина продовжує спати, в якій трудящі в сеймі не мають жодного свого представника» [20]. Темою виборчої реформи до сейму ставали різноманітні мітинги, зібрання, народні віче. Часто віча мали спеціальну тему: «Що чувати з

виборчою реформою в сеймі?». На вічі, що відбулося 7 лютого 1910 р., з полум'яною промовою виступив один із лідерів УСДП І. Сіяк. «Чому справа виборчої реформи до сейму не викликає в народі такого запалу і одуження, як це було з виборчою реформою до парламенту в 1906 – 1907 рр., – запитував оратор і відповідав: народ втратив попередню напружену зацікавленість, бо «не дістав відразу всіх сподіваних благ». Ворогом соціального поступу промовець називав куріальний сейм з його «попередніми і явними виборами, з його панцизною галицькою шляхтою, з його чванькуватістю, пустою демократією» [20].

На скликаному народному вічі у Львові 21 лютого 1910 р. на традиційну тему «Що чувати з виборчою реформою до сейму?», виступаючи з промовою, видатний галицький суспільно-політичний діяч В. Левинський звернув увагу присутніх, що «Галицький сейм не зробив нічого для широких мас робочого люду в краю. Він не мав часу, бо шляхтичі розважалися» [20].

Розуміючи повний анахронізм сейму, неможливість зберегти його в старому вигляді, польські консервативні діячі пропонували деякі свої проекти реформ. Вони зробили спробу ухвалити так зване плюративне голосування в міській курії, яке часопис «Земля і воля» назвав «розбишацтвом над правами міського робочого люду». Суть цієї плюральності зводилася до того, що мешканці міст залежно від свого соціального статусу мали б по 2, 3, 4 голоси (це стосувалося тих, хто вже осягнув виборче право до державної ради, досяг 40-річного віку і здобув вищу освіту) [20]. Заведення такої плюральності в сільській курії польської меншості мало б забезпечити в Східній Галичині рівні можливості на представництво в сеймі з українською більшістю.

18 вересня 1910 р. у Галичині відбулося 50 демонстраційних віч, де на порядку денному було питання сеймової реформи. «Давно вже не бачив Львів такого величавого віча, як недільне», – відзначав часопис «Земля і воля». Шляхта перед цією реформою «цофається і дрожить, як чорт перед свяченою водою», – підмітив у своєму виступі С. Вітик. 20 жовтня 1910 р. у Львові відбулася маніфестація робітників за виборчу реформу. Учасники маніфестації після закінчення промов направилися до будинків міської ради і сейму. Але всі вулиці були блоковані пішою і кінною поліцією, яка з шаблями накинулася на народ, щоб наводити «порядок». Галицька преса застерігала, що пануюча в краю кліка доведе народ, що він заговорить інакше й не буде зважати на поліцейські шаблі і револьвери, ані на багнети війська. 1910 р. був кульмінаційним у масовій кампанії за реформу виборчої системи до сейму. Лише в Дрогобицькому повіті восени було скликано 18 народних віч, проведено 4 довірочні наради, 2 повітових віча в самому Дрогобичі і 3 селянські конференції [20].

29 жовтня 1910 р. преса опублікувала спільну відозву українських і польських соціал-демократів, яку підписали Вітик, Гудец, Діаманд, Ліberman, Морачевський, Остапчук. У відозві відзначено, що демократична виборча сеймова реформа – це лише початковий постулат біжучої хвилини, бо вона переслідує далекоглядну мету – повалення шляхетського сейму, сейму

привілеїв і сейму олігархів, це боротьба за народний сейм, за крайовий парламент, в якому український і польський народи самі будуть вирішувати свою долю [16, 20]. Наступного дня масові віча і демонстрації з вимогою реформи сеймових виборів відбулися у Львові, Дрогобичі, Ясениці, Стрию, Новому Селі (Підволочиську), Збаражі, Станіславі, Перемишлі. В цій кризовій ситуації верхівка сейму гарячково шукала виходу, пропонуючи різні компромісні варіанти. Було запропоновано так звану «петрифікацію», тобто ухвалення такого виборчого закону, згідно з яким без згоди хоч би однієї курії не можна було б у майбутньому змінити виборчу систему. Панівні кола хотіли будь-що втримати і надалі свою владу над народом, вічно зберігати свої привілеї. За цим проектом кількість послів сейму мала б збільшитися з 161 до 198. У видозміненому варіанті цей компроміс мав такий вигляд: загальна кількість виборних депутатів збільшувалася до 190, курії залишалися, загальній курії відводилося 10 мандатів. Передова громадськість назвала цей проект провокацією [20]. Українські партії відкидали цей проект виборчої реформи й домагалися третини усіх мандатів, національної курії і права veto.

Боротьба за виборчу реформу сейму тривала. У червні 1911 р. відбувалися нові вибори до австрійського парламенту. «Нашими лозунгами в цій виборчій боротьбі є прагнення всіма силами зберегти парламентаризм, до кращої і прогресивнішої форми, ніж парламент сьогодні нема,» – наголошував орган польської соціал-демократії [16]. «Виборчою карткою ви рішете, – закликав орган «Земля і воля», – чи доля робітника на старість, доля калік, вдів і сиріт має бути забезпечена чи ні, чи хоче суспільного убезпечення». Але не тільки вирішення соціальних проблем покладалося на парламент, а також і забезпечення політичних свобод: «Виборчою карткою рішете, чи працююча маса має мати свободу стоваришування (тобто зборів), свободу слова та свободу боротьби при помочі страйків», – акцентувала газета [20].

Адміністративні органи і цього разу всіляко перешкоджали українським демократичним силам вести передвиборну агітацію, був навіть факт переслідування священика за його заклики голосувати за українського кандидата. У день виборів виборчі дільниці перебували під наглядом поліції й армії, за будь-які прояви невдоволеності виборці рішуче присікалися. Криваві події відбулися в Дрогобичі, де було 26 вбитих і 100 поранених. «В Дрогобичі доптанно ногами волю народу», – проголосив у віденському парламенті С. Вітик [20]. Дрогобицькі події потрясли всю Галичину і всю Австро-Угорщину. Вони були характерною ілюстрацією того, в яких умовах відбувалися галицькі вибори до парламенту, не були випадковими, а являли собою частину цілої серії насильств, що чинилися в Галичині владою за допомогою жандармів і війська.

У результаті послідовної боротьби українського населення за виборчу реформу сейму протягом 1913 – 1914 рр. було розроблено новий виборчий закон, що носив компромісний характер: зберігалася куріальна система, але вибори ставали прямими й таємними, і в них могли брати участь усі, хто мав право вибирати в парламенті. За цим законом із загальної кількості 228

депутатів українці мали обирати 62. Причини саме такого розподілу місць у сеймі були в законі завуальовані. Закон і надалі зберігав пануюче становище польської шляхти й обмежував права українського населення. Світова війна перешкодила впровадженню закону в життя. Однак прийняття закону про реформування Галицького крайового сейму свідчило про певну демократизацію суспільних і національних відносин у Галичині, деяке зміцнення позицій українських громадсько-політичних сил.

1. Адлер В. Всеобщее равное и прямое избирательное право и избирательное бесправие в Австрии. К., 1908. 2. Аркуша Олена. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів, 1996. 3. Батенко Т. До історії формування виборчої системи в Галичині // Республіканець. 1994. № 3 – 4. 4. Жерноклеєв Олег. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899 – 1918). К., 2000. 5. Красівський Орест. Галичина в першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. 6. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 7. Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального національного пригнічення трудящих. Питання теорії і практики радянського права / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Вип. 4. 1958. 8. Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців (1848 – 1914). Львів, 1926. 9. Левицький Кость. Перший рік парламенту загального голосування (1907 – 1908). Львів, 1908. 10. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: Т. 1. К., 1994. 11. Лозинський М., Охрімович В. З виборчої статистики Галичини // Студії з поля суспільних наук і статистики: Т. 2. Львів, 1910. 12. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji (1905 – 1914). Warszawa, 1956. 13. Grodziski S. Sejm Krajowy Galicyjski (1861 – 1894): T.1. Warszawa, 1993. 14. Najdus W. Szkice z historii Galicji: T. 1 – 2. Warszawa. 1958 – 1960. 15. Воля. 1907 – 15.05; 1906 – 15.02; 15.10. 16. Naprzod. 1905 – 26.01; 27.01; 29.01; 1905-24.10; 1906 – 24.02; 4.07; 5.07; 1908 – 28.09; 1910 – 29.10; 1911 – 11.04. 17. ЛОДА. Ф-350, Оп. 1, Спр. 2886, Арк. 1617, 20 – 21 зв. 35 – 36, 38 – 40. 18. ЦДІА України у м. Львові. – Ф.309. Оп.1, Спр. 1415, Арк. 9. 19. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji (1905 – 1914). Warszawa, 1956. 20. Земля і воля. 1907 – 11.07; 27.06; 8.11; 1911 – 7.01; 1908 – 13.02; 12.03; 1909 – 15.10; 21.08; 1910 – 12.02; 25.02; 9.06; 23.09; 22.10; 26.11; 29.10; 4.11; 12.11; 1911 – 28.05; 18.06; 5.08; 21. ДАІФО. – Ф.225, Оп.1, Спр.104, Арк.1, 11 – 13.

УДК 72.03

М. С. Антоник, О. М. Василюшин

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ БУДІВЛІ

У статті йдеться про теперішнє приміщення Поліграфічного технікуму Української академії друкарства, його історію та історіографію. Досі про цю будівлю у вітчизняних дослідженнях інформації практично не було.

In the article there is the question about the nowadays apartment of Poligrafichno technical school of the Ukrainian academy of book-printing, his history and historiography of question. Until now about this building in home researches of information was not practically.

Історія друкарської справи на західноукраїнських землях, і зокрема у Львові, багата і цікава. Особливе місце в ній займає сьогодні Поліграфічний технікум, що знаходиться на пл. Митній, 1. Цей заклад з'явився тут лише після